

Hasonlóan ehhez, ha a lengyel kézikönyvekben azokat a részeket nézzük meg, amelyek a lengyel történelemről szólnak, azt mondhatjuk, hogy nincs sok kritizálni való bennük. Ha viszont azokat a részeket olvassuk el, amelyek Kelet-Közép-Európáról vagy a Nyugatról szólnak (nem beszélve most a világtörténelemről), nehezen fedezünk fel világos elképzelést arról, hogy mit és hogyan is kellene ezekről a régiókról megtanítani. Kelet-Közép-Európa esetében sem ismerhetők fel ilyen koncepciók, ami még fájóbb, ha figyelembe vesszük, hogy amiről itt szó van, az a legközvetlenebb szomszédságunkat jelenti. Paradox módon a lengyel diákok még ma is kötelességüknek érzik meglátogatni Prágát és Budapestet, anélkül azonban, hogy igazán ismernék azokat az eseményeket, amelyek a közelmúltban e helyeken játszódtak le.

Szemléleti problémák

Azt lehet mondani, hogy a történelem tankönyvek valóban elárulnak valamit egy adott ország történelemtudományáról. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, a lengyel historiográfának nem sok mondanivalója van a szomszédairól. Ezenkívül a totalitarizmus paradigma még mindig erősen él a lengyel történészek között, akik az egész 1945 utáni történelmet a hatóságok és a társadalom közötti állandó konfliktusként fogják fel. Ebben a modellben minden az „ő” uralmuk és a „mi” elnyomásunk közötti ellentétéről szól, mint ha Lengyelországban a kommunista uralomnak a terror, a zsarolás és az erőszak adta volna a mindennapi bázisát. Nyilvánvaló, hogy ezt a modellt alkalmanként nemcsak a mi országunk közelmúltbeli történetére, hanem a többi hasonló sorsú ország történetére is alkalmazzák. Az ilyen értelmezés egyik jellemzője, hogy nem képes megfelelően kezelni azon szociális és politikai mozgalmakat, amelyek nem szakítottak radikális módon a kommunista ideológiával. Ezen a szemüvegen keresztül például a magyar 1956 nemzeti felkelésként sokkal könnyebben megérthető, mint Nagy Imre. A prágai tavasz szocialista reformereit pedig antikommunista aktivistákként kell kezelni, mert e történelmi felfogás szerint a kommunizmus megreformálása eleve nem lehetséges.

Az elmúlt 16 évben kiadott történelem tankönyvek szerzőivel kapcsolatban említett problémáknak van még egy – ha úgy tetszik – módszertani oka. Az a tendencia, amely inkább értékelni akarja a történelmet, ahelyett, hogy megérteni próbálná, nemcsak a közéletben érvényesül, hanem a történelem tanításában is. A történelem értékelése pedig megköveteli, hogy világosan elkülönítsük a bűnösöket az áldozatoktól.

Maciej Górny

Varsó, Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

A jugoszláv nézőpont

Az írás az 1956-os magyar felkeléssel kapcsolatos jugoszláv álláspont bemutatására vállalkozik. Bemutatja milyen a felkelésről nyújtott kép a kortárs történelem tankönyvekben, majd a levéltári források, valamint jugoszláv újságírók és politikusok beszámolóí alapján áttekinti a kortársi véleményeket a magyar ősszel kapcsolatban.

Számos kommunista és európai baloldali értelmiségi 1956-ban végleg szakított „egy illúzióval”, ahogy François Furet fogalmaz. A kommunista államok ugyanakkor visszahúzódtak a maguk intézményesített burkába, megerősítették hatalmukat, továbbá létezésüket még több mint három évtizeddel meghosszabbították. Jugoszlávia sem

volt ebben kivétel. Ugyan a múlt század ötvenes éveiben Josip Broz Tito uralma stabilabb volt, mint bármikor korábban; 1956 esetében a jugoszláv vezető joggal gondolta, hogy mind saját, mind Jugoszlávia különleges helyzete a tömbökre oszlott világban – noha mindkettőt óriási erőfeszítés és tehetség árán érte el – fenyegetve van.

Ezért aztán érthető, hogy Jugoszlávia különleges óvatossággal közelített a magyar felkeléshez, illetve a kommunista mozgalom s a kommunista államok történetéhez. Ez a különös óvatosság tükröződik abban, hogy évtizedekig csupán rendkívül szűrtlen lehetett írni az 1956-os magyar forradalomról, ami leggyakrabban az esemény teljes semmibe vételéhez vezetett. Ezt támogatta a jugoszláv historiográfia hozzáállása is a kommunista időszakban, mert a kortárs események kutatását az eltelt idő hiánya, a befejezetlen folyamatok, valamint a források hozzáférhetetlensége miatt helytelenítette. (1) Továbbá az volt az általános nézet a történészek között, hogy a Párt nem tűrné el az objektív kritikát; röviden: öncenzúra működött. Az ebben a társadalmi környezetben írt történelem tankönyvek nem voltak informatívak, ugyanakkor évtizedekig változatlanok maradtak.

Történelem tankönyvek

A fentiek figyelembe vételével érthető, hogy a jugoszláv történelem tankönyvek a Kominform körüli konfliktussal és az önálló jugoszláv kormány felállásával értek véget. Hruscsov jugoszláviai látogatását és az 1955-ös belgrádi deklarációt alig említik a múlt század 1970-es és 1980-as éveinek középiskolai tankönyvei. Csupán a szocialista Jugoszlávia felbomlása után jutottak túl a pszichológiai korlátokon a történészek, és kezdték el a kortárs történelem kutatását az 1950-as évek közepétől egészen napjainkig. Mindazonáltal az új középiskolai történelem tankönyv, amelyet az 1990-es évek elején adtak ki, egyetlen mondatban sem említi a magyar felkelést. (2) Az ok egyszerű: Szerbia magával és a saját háborúival volt elfoglalva. A középiskolai történelem tankönyvekben a második világháborút követő eseményekkel kapcsolatos leckék elsősorban a nemzeti történelemmel és Jugoszlávia történetével foglalkoznak; hangsúlyozva a szerbek elnyomását a kommunista rendszerben. Ilyen szellemi légkörben kevés hely maradt bárminek is, ami nem kapcsolódott közvetlenül a szerb nemzeti kérdéshez.

Csupán a történelem tankönyvek 2002 óta kiadott, vagyis a demokratikus változásokat követően megjelent generációjánál találjuk meg az 1956-os magyar felkelés említését.

Az általános iskola 8. évfolyamának szóló új történelem tankönyv gazdagon illusztrált, és a diákok számára látványilag sokkal vonzóbb elődeinél. Nyolc részre oszlik, így mutatva be a nemzeti és a világtörténelmet a 19. század második felétől 2000. október 5-éig. Hetedik részének (*A világ a második világháború után*) egyik fejezete (*A béke megőrzésére tett kísérletek és a hidegháború kezdete*) két és fél oldalon mutatja be Európa második világháború utáni fejlődését. (3) A szöveg képeinek egyike a felkelés alatti budapesti utcaképet mutatja, ezzel az aláírással: „Megmozdulások Budapesten a szovjet csapatok bevonulása ellen Magyarországra 1956 októberében”; míg az a bekezdés, amelyik a NATO és a Varsói Szerződés létrejöttével foglalkozik, a kelet-berlini felkelést (1953), továbbá a szovjetek elleni magyar és lengyel eseményeket 1956-ban a hidegháború erőegyensúlyának előmozdítóiként említi. (4) A szerző néhány mondatban jellemzi az Egyesült Államok katonai beavatkozását a kelet-ázsiai országok polgárháborúinak menetébe. A teljes bekezdés pusztán nyolc mondatban foglalja össze az eseményeket az ötvenes évek kezdetétől egészen a múlt század utolsó évtizedéig! Ennyi tényanyagnak ilyen kis helyen történő bemutatása csupán egy átlagos diák elijesztésére alkalmas.

A tankönyvet kísérő munkafüzet minden egyes fejezethez, illetve órához kérdéseket illeszt. (5) *A béke megőrzésére tett kísérletek és a hidegháború kezdete* című rész három kérdésből áll: „Írja a megfelelő helyre (I) a NATO megalakulásának évét; (II) a Varsói Szerződés létrejöttének évszámát; és végül (III) a magyar felkelés dátumát. (6)

A középiskolai tankönyv, továbbá az általános iskola 8. évfolyamának szóló új történelem tankönyv ugyanazt az időszakot fogja át; a 19. század közepétől Slobodan Milošević bukásáig tartó korszakot; a diákok szintjéhez igazodó órákkal; ami azt jelenti, hogy a nagyobb diákoknak szóló részek kissé terjedelmesebbek. (7) A hetedik rész, *A második világháború utáni világ és annak szemben álló felei* 11 képes oldalon mutatja be a 20. század második felének legfontosabb eseményeit. A *Hidegháború vége, a keleti szövetségi rendszer feloszlása és a kommunizmus összeomlása* című fejezet utolsó leckéjében a szerzők hangsúlyozzák, hogy a Szovjetunió fizette meg a fegyverkezési verseny magas gazdasági árát; és a szovjet külpolitikáról szólva kimutatja, hogy M. Gorbacsovot megelőzően a szovjetek a kelet-európai országokat csatlósaiknak, nem pedig egyenrangú partnereiknek tartották. Ugyanezen az oldalon, a következő bekezdésben hű bemutatását találjuk az 1954 és 1956 között végbement magyar eseményeknek. Az utolsó mondat Nagy Imre és társai tartózkodására utal a jugoszláv nagykövetségen, továbbá Nagy letartóztatására és halálbüntetésére. „Nagy Imre egy koalíciós kormány miniszterelnöke lett, és a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonására szólított fel, továbbá bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, és november 4-én a szovjet tankok általános támadást indítottak, a felkelést pedig véres módon levertek. A magyar kormány tagjai a budapesti jugoszláv nagykövetséghez fordultak menedékjogért. Bár a biztonságuk garantálásáról szóló irattal a kezükben hagyták el nagykövetséget, már a helyszínen letartóztatták őket, ezután egy titkos tárgyaláson halálra ítélték, majd kivégezték őket.” (8) A felkelést illusztráló kép megegyezik az általános iskola 8. évfolyamának szóló történelem tankönyvével. Mivel a kiadó ugyanaz, az embernek az a benyomása, hogy a kiadó vagy a szerzők nem tettek semmit annak érdekében, hogy egy másik fényképet találjanak.

Szerbia jelenlegi tankönyveivel kapcsolatban általában – és különösen a történelem tankönyveket illetően – azt kell hangsúlyozni, hogy a szakmódszertan és a tankönyvek standardizálásának folyamata még minden oktatási szinten folyamatban van, és ebben az értelemben Szerbia sem kivétel összehasonlítva azokkal az országokkal, amelyek ezt az átmeneti időszakot már maguk mögött hagyták. A több évtizedes kommunista ideológiai megközelítéstől megszabadulva a múlt újraértékelése ugyanakkor egy másik szélsőséget ért el: gondoljunk itt például a jugoszláviai népek harcainak lekicsinylésére a fasizmus ellen a második világháború alatt, vagy a kommunista történelem eseményeinek elhanyagolására. Vannak változások a nemzeti történelem kényes kérdéseit illetően, és a szomszédos országokkal fennálló kapcsolatok történelmével kapcsolatban; de a létező tankönyveket úgyszintén alapos kritikai átvizsgálásnak vetik alá, illetve kijavítják és bővítik, a hibákat és kihagyásokat korrigálják. Új kiadók és új szerzők jelennek meg; és mindez együttesen a minőségi oktatást mozdítja elő. Ennek eredményeként Szerbiában minőségileg különböző, a 20. század második felének egyes nemzeti és ország-történetével kapcsolatban sokkal objektívebb történelmi megközelítés várható a jövőben; olyan megközelítés, amely mentes a kommunista felhangoktól és alapvetően a levéltári kutatáson alapul.

Kutatás

Az 1956 őszi magyarországi események bemutatásának az általános és középiskolai tankönyvekben jellemző szűkös jellege visszavezethető a jugoszláv és a szerb historiog-

Elsősorban a jugoszláv-szovjet kapcsolatok 1950-es évekbeli történetére koncentráltak, ezért ezek a szerzők az 1956-os magyarországi forradalmat, továbbá a jugoszláv-magyar kapcsolatokat a jugoszláv-szovjet megbékélés kontextusában kezelik.

ráfianak a témában kifejtett elégtelen kutatására is. A már említett okok miatt az 1980-as évekig nem volt jelentősebb kísérlet a jugoszláv történetírásban arra, hogy tudományosan megvizsgálják a szocialista országokkal fennálló jugoszláv kapcsolatokat. Elszigetelt kutatók és politológusok általában véve vizsgálták ugyan az 1945 utáni jugoszláv külpolitikát, de a legkényesebb folyamatokat és eseményeket alig érintették, vagy átugrották, ha a cselekményekre a jugoszláv vezetés nem talált megfelelő ideológiai magyarázatot. A szocialista országok egymás közti kapcsolatait az 1970-es évektől kiadott tanulmányaikban vizsgáló jugoszláv szerzőknek az egyik jellemző vonása azonban nyilvánvaló: az 1956-os magyarországi felkelést, vagy a lengyelországi eseményeket nem önmagukban, hanem szükségszerűen az 1956. október 30-án kiadott szovjet deklaráció kontextusának motívumaiként, illetve magyarázataként említik. A nyilatkozat címe: *A Szovjetunió és más szocialista országok barátságának és társulása erősítésének alapján álló deklaráció*. Ez a nyilatkozat fontos volt Jugoszlávia számára, mert a szovjet vezetés elismerte hibáinak sorozatát a többi szocialista országgal kapcsolatban. (9) Az 1980-as években megváltozik ez a hozzáállás: a nyilatkozat háttérbe szorul, ha egyáltalán említik; és a jugoszláv történelmi kézikönyvekben a magyarországi 1956-os események szűkös szerepelnek: említik a menedékjogot a jugoszláv nagykövetségen, illetve Tito pulai beszédét. Ennél nem sokkal több jelenik meg a középiskolai tankönyvekben manapság sem. (10) A történészek még mindig visszafogottak voltak. A magyar felkelés 30. évfordulója előtti tisztelgésnéként egy szociológusokból és politológusokból álló – a Szerb Szocialista Ifjúsági Kutató- és Kiadóközpont, a Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézet és a Nemzetközi Munkásmozgalmi Intézet köré csoportosuló – társaság publikációkat adott ki a magyarországi események történetéről egészen 1944-től kezdve, vizsgálat alá vonva a szocialista rendszert (1956-tal mint fordulóponttal együtt), illetve a gazdasági reformokat is. Laslo Sekelj a *Sztálinizmus és a szocialista alternatíva Magyarországon 1944–1957 között* című művében egy politikai nézőpontú elemzésen túl a többpártrendszerrel az egypártrendszerű, tekintélyuralmon alapuló kommunista rendszerre történő fokozatos és viszonylag békés átmenettel foglalkozik, igazolja a „forradalom” kifejezés használatát stb. *Az 1956-os felkelés* című fejezetben az események pontos leírását adja, de alig kerül említésre Jugoszlávia, csak amikor a felkeléshez kapcsolódva követendő példaként említi. (11) A folyamatok publikációjának időpontjában már tíz év eltelt Veljko Mićunović naplójának megjelenése óta, aki Moszkvában volt nagykövet 1956 és 1958 között, és aki naplójában igazolja a szovjet delegáció érkezését a Brioni-szigetekre a magyar felkelés idején, a második szovjet intervenció megkezdése előtt. Ezzel ugyanakkor a szélesebb közvélemény már Hruscsov emlékiratainak kiadása – az 1970-es évek kezdete – óta tisztában volt Nyugaton. (12)

Noha Darko Bekić *Jugoszlávia a hidegháborúban* című monográfiája bár nem foglalkozik explicit módon 1956-tal és a jugoszláv-magyar kapcsolatokkal, mégis jelentősen hozzájárult a jugoszláv történetírás 1945 utáni, nemzetközi kapcsolatokat érintő történetéhez. A szerző kutatása Jugoszlávia 1949 és 1955 közötti külkapcsolataival foglalkozik; egyrészt az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával, valamint Franciaországgal; másrészt a Szovjetunióval. Munkája washingtoni, londoni és párizsi levéltári kutatásokon alapul. A jugoszláv-szovjet összetűzés rekonstrukciója, amely a közvetett források nyomán nyugati eredetű, teljesen korrektnek bizonyult a kelet-európai és jugoszláv dokumentumok tükrében is, amelyek a kommunizmus bukása után előkerültek. Bekić könyve az 1950-es évek első felének megkerülhetetlen forrásává vált, egyben kitűnő kiindulópont volt a Jugoszlávia és a keleti blokk országai közötti kétoldalú kapcsolataok kutatásához; úgyszintén a jugoszláv-magyar megbékélés időszakának és 1956 kezdetének a megértéséhez. Még ma is ez a legjobb monográfia Jugoszlávia 1945 utáni történelmének nemzetközi kapcsolatait illetően. (13)

Miután az 1990-es években számos kelet-európai levéltár megnyitására érték meg a feltételek, a kutatók elsődleges források alapján kaptak esélyt tudásuk mélyítésére az egy-

kori szocialista országok külkapcsolatait illetően. A szerb levéltárak is gazdag anyagot tartogatnak, és ezen alapulva Ljubodrag Dimić, Đoka Tripković, Svetozar Rajak, továbbá Dragan Bogetić, illetve néhány külföldi történész (Jan Pelikán, Leonid Gibianskii) munkái jelentek meg; akik azonban elsősorban a jugoszláv-szovjet kapcsolatok 1950-es évekbeli történetére koncentráltak, ezért ezek a szerzők az 1956-os magyarországi forradalmat, továbbá a jugoszláv-magyar kapcsolatokat a jugoszláv-szovjet megbékélés kontextusában kezelik. (14) Mindazonáltal ezek a tanulmányok fontos szerepet töltenek be a jugoszláv-magyar állam- és pártközi kapcsolatok további tanulmányozásához a múlt század középső időszakában. Összességében megállapítható, hogy sajnos e témát illetően még nem született egy mindenre kiterjedő munka.

A 2003 novemberében tartott, *A nagyhatalmak és a kis országok a hidegháborúban, 1945–1955* elnevezésű nemzetközi konferencia nyomán *A jugoszláv-magyar kapcsolatok, 1953–1956* címmel egy tanulmányt adtak ki. (15) Eddig ez az egyetlen publikáció, amely a második világháború utáni kétoldalú kapcsolatokat belgrádi levéltári források alapján kutatja. Ennek a kutatásnak a kiindulópontja a releváns források megvizsgálása volt Szerbia-Montenegró egykori levéltáraiban (ha úgy tetszik, az egykori Jugoszlávia levéltáraiban). Ez magában foglalja a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának archívumait, a Külügyminisztérium diplomáciai iratait (legyenek bár bizalmasak, sőt szigorúan bizalmasak), a Védelmi Minisztérium katonai gyűjteményét, és a Köztársasági Elnök Kabinetjét is, mint Josip Broz Tito külön archívumait.

A belgrádi levéltári forrásokat tekintve jelen állás szerint két levéltári forrás bír nagy jelentőséggel a témát illetően: a Belügyminisztérium, azon belül az Állambiztonsági Szolgálat levéltára, illetve a Külügyminisztérium Koordinációs Hivatalaé, amely egyike volt a három állami titkosszolgálatnak. Kérdéses, vajon megmaradt-e ezen archívumok valamelyike; továbbá vajon valaha is hozzáférhetőek lesznek-e.

A belgrádi levéltári kutatásokat magyar, orosz és a világ más részeiből származó történészek kutatása kíséri; és nagyrészt megerősíti következtetéseit. Mindazonáltal az 1956-os magyar felkeléssel kapcsolatos jugoszláv hozzáállást vizsgálva szem előtt kell tartani a jugoszláv-magyar kapcsolatok alakulását a háború utáni első évtizedben; ezek számos élesen kiélezett fázison mentek keresztül, a mindenkori jugoszláv-szovjet kapcsolatok függvényében (16), a második világháborút követő nagyon szoros kapcsolatoktól az 1948-as drasztikus szakításig. Az 1940-es és a korai 1950-es évek Magyarországa a keleti blokk Jugoszlávia-ellenes propagandájának vezetését magára vállalta. Rajk László 1949-es pere és kivégzése a halálbüntetések szörnyű sorozatának, az életfogytiglani és hosszú bebörtönzéseknek a kezdetét jelentette Magyarországon. A tisztogatási hullámok átterjedtek más népi demokráciákra is, és csaknem megszakítás nélkül egészen 1952 végéig húzódtak.

Sztálin halálát követően Magyarország a Szovjetunió után az első volt a sorban, ami a Jugoszláviával történő kapcsolatok normalizálását illeti. Belgrád ugyanakkor visszafogottan reagált, és a kezdeményezést átengedte a másik félnek. Magyar kezdeményezésre 1953 augusztusában diplomáciai meghatalmazottak cseréjére is sor került. A diplomáciai kapcsolatok teljes helyreállítása után a kereskedelmi, továbbá részben a tudományos, kulturális és sportbeli kapcsolatok is helyreálltak. Amíg az ipar és a társadalom szintjén a jugoszláv-magyar kapcsolatok fejlődésnek indultak, az állami- és pártkapcsolatok tekintetében a további normalizáció stagnálása már 1955 elején érezhető volt.

A magyar vezetést a jugoszlávok még mindig az 1948-as helyzet alapján mérték fel. Rákosi Mátyás az 1949–1952-es, Jugoszlávia elleni kampány vezetőjeként nem fogadta volna el a jugoszláv-magyar – mint független szocialista államok közti – együttműködést. A kölcsönös visszafogottság és bizalmatlanság óriási volt; a jugoszláv konklúzió szerint a Magyarországgal való szorosabb kapcsolatok lehetetlenek, amíg Rákosi a vezető. 1955 nyarán teljesen világossá vált a jugoszláv hozzáállás: Rajk perének felülvizsgálatához és

Jugoszlávia teljes rehabilitációjához ragaszkodtak, ami már önmagában is érintette Rákosi pozícióját. Továbbá nagykövetségük képviselőitől azt várták, hogy erősítsék a „középvonallal” történő érintkezést; vagyis hogy személyes kapcsolatba lépjenek a magyar PB azon tagjaival, akik érdekeltek voltak a Jugoszláviával való kapcsolatok erősítésében. Ami a Nagy Imrével és követőivel való kapcsolatot illeti, a jugoszláv külügyminisztérium ajánlása az volt, hogy ne keveredjenek bele nyilvánosan Nagy Imre tevékenységébe; hiába szertette volna ezt Nagy. A jugoszláv kormány néhány lépése – a Rajk-per felülvizsgálatához való ragaszkodás, illetve a magyar vezetést kritizáló jugoszláv vezetők nyilvános állásfoglalásainak sora – ugyanakkor közvetlen támogatást jelentett a számára. (17)

Az SZKP XX., 1956 februári kongresszusát követően fejlődésnek indultak a Budapest és Belgrád közötti kapcsolatok, és az események elkerülhetetlenül Rákosi eltávolításához vezettek 1956 júliusában. Azonban a jugoszlávok nem lehettek elégedettek Rákosi utódjának személyével, mert Gerő Ernő Rákosi legközelebbi bizalmasa volt. Közvetlenül azután, hogy kinevezték a párt főtitkárának, Gerő levelet küldött Titónak, és kifejezte sajnálatát az MKP Központi Bizottságának múltbeli hibái miatt; javasolta ugyanakkor a pártküldöttségek találkozáját a közeli jövőben Belgrádban vagy Budapesten; ezt szovjet kezdeményezésre végül elhalasztották. A magyar vezetők egyhetes látogatása Jugoszláviában 1956. október 15-én kezdődött. Azonban a tárgyalások formálisak voltak, és a két fél által hangsúlyozott nyitottságnak látszólag semmi nyoma nem volt. Ugyan a két ország közötti barátságról és együttműködéséről egyezményt írtak alá, és Tito elfogadta a jugoszláv delegáció viszont-meghívását, pontos dátumot azonban nem tűztek ki.

A belső pártkapcsolatok megújulása ellenére Gerő jugoszláviai látogatása sem az MDP belső ellenzékét, sem általában az országon belüli ellenzékét nem nyugtázta le. Budapestre történő visszatérésének napján, 1956 október 23-án megkezdődött a magyarországi felkelés.

A magyar október eseményei Jugoszláviát nem hozták irigylésre méltó helyzetbe, hiszen Tito éppen most fejezte ki Gerő rezsimjének szóló támogatását. Mindazonáltal, amikor sor került Nagy miniszterelnöki kinevezésére, Gerőt pedig Kádár János váltotta, az új magyar vezetés azonnal jugoszláv támogatást kapott. A jugoszláv kommunisták kifejezték elégedettségüket Kádár kinevezésével, mint a magyar kommunisták új vezetőjével, akit barátságosnak tartottak Jugoszlávia irányában, és úgy gondolták, hogy Kádárnak és Nagynak sikerülni fog a magyar társadalom demokratizálása. Azonban a magyar felkeléssel kapcsolatos jugoszláv álláspont ambivalens volt. Egyrészt a sztálinista rendszer eltávolítását, továbbá olyan személyek kinevezését akarták, akik makulátlanok voltak Jugoszlávia rettenetes meghurcolásában a Kominform időszakában (ami magyarázza a Naggyal és társaival fennálló különleges kapcsolatot; valamint a támogatást, amelyet a jugoszláv médiában kaptak). Másrészt mivel Jugoszlávia immár nem tartozott a keleti blokkba; nem akarta, hogy bármelyik ország fenyegetse egyedülálló helyzetét a tömbökre osztott világban. Továbbá mint pártállam Jugoszlávia nem fogadhatta el a korábbi magyar demokratikus pártok képviselőinek kormányra kerülését; ennek megfelelően a magyar eseményekkel kapcsolatos jugoszláv attitűd változó volt. Amikor a magyar ellenforradalomtól való félelem erősödött, akkor a jugoszláv vezetés minden egymást követő lépése a szovjetekkel történő előzetes konzultáción alapult. 1956. október 29-én – szovjet kezdeményezésre – a magyar vezetők támogatását kifejező levelet küldtek, amelyben Tito kifejezte sajnálatát a tragikus események miatt, s arra kérte a magyar népet, hogy álljanak el a harctól; ugyanakkor üdvözölte a közélet demokratizálását, a munkástanácsok és a demokratikus önkormányzat bevezetését. Ebben a levélben Tito attól is óvott, nehogy kicsúszzanak az események az ellenőrzés alól, és a reakciós erők kihasználják azokat. (18)

A kutatók számára 1990 után elérhetővé vált levéltári anyag megvizsgálása nyomán az orosz történész, Leonyid Gibianszkij megállapította, hogy a magyar felkelés kezdetétől fogva a szovjet vezetés a katonai beavatkozás felé hajlott, de az első intervenciót és a fel-

kelő tömegekkel kapcsolatos rossz tapasztalatot követően inkább taktikai mozdulatokat tettek. Ez magában foglalta Nagy Imre miniszterelnöki kinevezését, valamint a szovjet egységek visszavonását Budapestről október végén és november elején. A szovjeteknek számításba kellett venniük egyrészt a keleti blokk, másrészt a szélesebb értelemben vett nemzetközi közvélemény reakcióit. Az SZKP Elnöksége október 31-én újabb katonai beavatkozás mellett döntött, és november első napjaiban valamennyi kelet-európai ország, továbbá Kína és Jugoszlávia vezetőinek is kikérték erről a véleményét. (19) A szovjetek elsősorban a jugoszláv vezetés hozzáállása felől érdeklődtek; mivel tisztában voltak a jugoszláv propaganda óriási befolyásával az MDP ellenzékében, és azzal a különleges támogatással, amelyről Tito október 29-én kelt levelében tájékoztatta Nagy Imrét. Közben az események Magyarországon csalódást keltő irányt vettek Tito számára: a jugoszláv modell helyett Magyarország az osztrákot választotta. A Brioni-szigeteken folytatott titkos tárgyalások – amelyen részt vett Hruscsov, Malenkov, Tito, Kardelj és Ranković; illetve Veljko Míćunović is – a november 2-áról 3-ára virradó éjszaka számottevő megkönnyebbülést hoztak a szovjeteknek. Tito nemcsak a katonai beavatkozást helyeselte, hanem segítséget is ígért Nagy Imre és társai eltávolítására a magyar politikai életből. (20) Ezt az ígéretet nem tartotta be; és Jugoszlávia hamarosan kényelmetlen helyzetben találta magát, mivel Nagy a november 4-i szovjet beavatkozás törvénytelenységének proklamálása után 15 társával együtt a jugoszláv nagykövetségen keresett menedéket. Úgy tűnik, a jugoszlávok nem tartották meg a szovjeteknek tett ígéretüket, részben mert nem volt elegendő idejük, másrészt pedig túlbecsülték Nagyra terjedő befolyásukat. Ettől függetlenül részben előrehaladtak a forгатókönyvvel, ám a körülmények nem játszottak a kezükre. Mivel Nagy megtagadta a lemondását miniszterelnöki tisztségéről, Jugoszláviába szállítása nem tűnt ideális megoldásnak a szovjetek számára és ahogy a soron következő tárgyalásokból látszik, mindent elkövettek ennek megakadályozására.

Az 1956-os magyar forradalom után hozzávetőleg kétszázezer ember emigrált. A legtöbb magyar Ausztriában keresett menedéket. Az első és a második szovjet beavatkozás között főleg a magyar politikai rendőrség (ÁVH) tagjai szöktek családotul Jugoszláviába, félve az üldöztestől (a számukat 1500 és 2000 közé teszik), azonban a helyzet rendeződése után a többségük visszatért.

A jugoszlávok ugyanakkor azonnal tájékoztatták a szovjet vezetést az események új fordulatáról; és érdeklődtek, vajon lehetséges-e, hogy a a nagykövetségről a csoportot Jugoszláviába szállítsák. A szovjet vezetés határozottan ellenezte ezt, ezért több hétig húzódo tárgyalások kezdődtek a menedékjogról a jugoszláv, a magyar és a szovjet vezetés között. A Kádár kormányval való tárgyalásokat Nagy Imre sorsát illetően – Ranković utasításait követve – Dalibor Soldatić nagykövet vezette; egészen Dobrivoje Vidić megérkezéséig. Utóbbi a külügyminisztérium magas rangú hivatalnokaként november 19-én érkezett Budapestre. Számos variáció merült fel, és az idő múlásával Jugoszlávia egyre nehezebb helyzetben találta magát; a nagykövetségen elszigeteltek egyre gyengültek, amivel számolt is a szovjet oldal, amely végül formálisan is visszavonult a tárgyalásokról. Amikor ejtették a Jugoszláviába történő szállítás lehetőségét; a szovjetek Romániát javasolták, mint olyan országot, amely befogadná Nagyot és társait. (21) Ekkor egy román küldöttség érkezett Jugoszláviába, hogy megvitassa a kérdést. (22) Ezt azonban nemcsak Nagy utasította el kategorikusan, de a jugoszlávoknak is erkölcsileg vállalhatatlannak tűnt, mert az gyakorlatilag Nagy Imre közvetett kiszolgáltatását jelentette volna a szovjeteknek. A nagykövetségen a jugoszláv reprezentánsok folyamatosan azt tanácsol-

ták Nagynak, hogy mondjon le a miniszterelnökségről, továbbá vonja vissza a szovjet agresszióval kapcsolatos proklamációját; ám mivel ebben a hazaárulással történő vád lehetőség látta, Nagy Imre konzekvensen elutasította ezt is. (23) Budapestre történő megérkezése után Dobrivoje Vidić a jugoszláv kormánytól származó levelet mutatott be Kádár Jánosnak, amelyben a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások eredményeit összegezték. Ugyanakkor a Nagy Imrével történő megbeszélést és Nagy helyeslését követően Vidić a magyar kormánytól írásos garanciát kért, hogy Nagy és társai a nagykövetséget a letartóztatástól való félelem nélkül elhagyhassák. Végül november 21-én megkapták ezt a garanciát: Kádár János ugyanis a JKP alelnökéhez – Edvard Kardeljhez – írt levélnek egyik utolsó bekezdésében – túlzások közepette, amelyek jugoszláv nézőpontból elfogadhatatlanok voltak, – azt állította, hogy

„a magyar kormánynak... nem áll szándékában Nagy Imre és csoportja tagjainak megbüntetése a korábbi akciókért (...) elhagyhatják a jugoszláv nagykövetséget és szabadon hazatérhetnek.” (24)

Az írásos garancia kézhezvételét követően, amelyet hivatalos államközi szinten adtak ki (ez volt a Kádár-kormány első nemzetközi vonatkozású cselekménye), Nagy és társai a nagykövetségről való távozás mellett döntöttek. Münnich Ferenc, a Kádár-kormány védelmi- és belügyminisztere kezdeményezésére megállapodtak, hogy november 22-én egy magyar busz érkezik Nagy és társainak csoportjáért. A megbeszélte időpontban a busz megjelent a nagykövetség előtt; a korábbi menekültek beszálltak és azonnal Romániába vitték őket. Nagynak és társainak a szovjetek általi letartóztatására a magyar kormány teljes egyetértésével került sor: a Budapesten tartózkodó szovjet hivatalos személyek javaslatára döntöttek Nagyék letartóztatásáról, és a garancialevél aláírásakor Kádár tökéletesen tisztában volt a szovjetek döntésével. (25)

Nagy elrablása után Jugoszlávia kényelmetlen helyzetben találta magát a nemzetközi közvéleménnyel szemben: a Nagynak adott menedékjoga révén kikövezte az utat a Kádár-kormánynak, és most a szovjetektől sem tudta megvédeni a miniszterelnököt. 1956. november 11-én, Pulában elmondott híres beszédében Tito megpróbálta igazolni a jugoszláv pozíciót, elítélte az első szovjet katonai beavatkozást Magyarországon; hangsúlyozva, hogy a magyar és a szovjet részről elkövetett hibák együttesen vezettek a tragikus októberi eseményekhez. Másrészt azt mondta, a második szovjet beavatkozás „kisebbség rossza”, amely elejét vette az „ellenforradalomnak” Magyarországon és Magyarország kilépésének a Varsói Szerződésből. Noha a pulai beszéd senkit sem elégített ki, támogatást jelentett a keleti blokknak, illetve a korabeli szovjet politikának. Minden további esemény, ami Nagy menedékjogához és a nagykövetségről történő távozását követő elrablásához kötődik, mélyítette az ellentétet az egyik oldalon Jugoszlávia, a másik oldalon a Szovjetunió és Magyarország között. Éles hangú diplomáciai jegyzékek sorának cseréjére került sor Belgrád és Moszkva, illetve Belgrád és Budapest között, ami elkerülhetetlenül a további kapcsolatok romlásához vezetett Jugoszlávia és e másik két kommunista állam között.

Kétségtelen, hogy a „Nagy-ügyet” a jugoszláv-szovjet kapcsolatok jobban megsínylették, mint a jugoszláv-magyar kapcsolatok. Tito azonban nem akart komolyabb konfrontációt Hruscsovval, és a pulai beszéde után nem ment tovább a szovjetek kritizálásában. Ugyanakkor a megromlott diplomáciai kapcsolatok eredménye volt az elsődleges oka a szovjet vezetés helyzetértékelésének 1958 elején, miszerint Jugoszlávia soha többé nem tér vissza a keleti blokkba. Talán még inkább elfogadhatatlan volt szovjet nézőpontból Jugoszlávia egyre aktívabb vezetői szerepvállalása azon országok között, amelyek néhány évvel később hivatalosan is megalakították az el nem kötelezettek mozgalmát.

Az 1956-os magyar forradalom után hozzávetőleg kétszázezer ember emigrált. A legtöbb magyar Ausztriában keresett menedéket. Az első és a második szovjet beavatkozás között főleg a magyar politikai rendőrség (ÁVH) tagjai szöttek családostul Jugoszlávia-

ba, félve az üldöztetéstől (a számukat 1500 és 2000 közé teszik), azonban a helyzet rendeződése után a többségük visszatért. A forradalom elfojtását és a nyugati határok megerősítését követően a szökés veszélyessé vált, és 1957 tavaszára kb. húszezer ember hagyta el az országot a déli határon keresztül. Csupán a nemzetközi szervezetek hathatós segítségével, különösen az ENSZ Menekültügyi Biztosságának és az Európai Migrációs Nemzetközi Bizottságnak köszönhetően tudták megoldani a jugoszláv hatóságok a menekültek kérdését 1958 elején. (26)

Beszámolók

A jugoszláv sajtó élénken követte a magyar eseményeket; a felkelés előtt és után egyaránt, továbbá az állampárti nézeteket ontották a riportok és a kommentárok. Rákosi ellenzékét nyíltan támogatták; a Petőfi Körnek, a Magyar Írók Szövetségének, illetve más ellenzéki központoknak az MKP elleni tevékenységét üdvözölték 1956-ban; ahogy a belgrádi történész, Predrag J. Marković ezt megfogalmazza a könyvében (*Belgrád a Kelet és a Nyugat között, 1948–1965*). (27) 1956-tot a „nagy várakozások éveként” írja le, amelyet az SZKP 20. kongresszusa, a lengyel- és magyarországi felkelések és a szuezi válság jellemez. P. J. Marković továbbá áttekintést ad a legolvasottabb és legnagyobb befolyású belgrádi lapokból; a Politika és a Borba című újságból, amelyek az állampárti vonalat minden elhajlás nélkül követték. (28) „A magyar válság egy új személyt repített a jugoszláv politika vezetőségébe – Dobrica Ćosićot” – idéz a szerző; elmagyarázva, hogy „Ćosić Budapesten tartózkodott a felkelés kitörésekor, amikor nem volt jugoszláv újságíró a helyszínen.” (29)

Budapesti jelenlétét Ćosić a szocialista országok irodalmi magazinjai szerkesztőinek találkozójával magyarázza, amelyen a Jugoszláv Írószövetség ajánlására és a jugoszláv kormány alelnökének, Aleksandar Rankovićnak az engedélyével készült részt venni. (30) A felkelés kitörésének napján, október 23-án vonaton érkezett Budapestre, és október 31-éig maradt; amikor a jugoszláv kormány utasítására visszatért Belgrádba azzal a repülőgéppel, amelyet érte küldtek. Azonban a magyar fővárosban tartózkodott nyolc napig, és elvegyült az utcákon a tüntetők között. A forradalmi hangulattól megérintve, legalábbis kezdetben, a magyar forradalom John Reed-jének gondolta magát; és ahogy Ćosić az emlékirataiban fogalmaz, végül vonakodva engedelmeskedett a hazatérését elrendelő határozatnak. Belgrádba történő megérkezését követően a jugoszláv kormánynak címzett, azonnal leadott belső jelentése hasznára volt Titónak, hogy állást foglaljon a szovjet beavatkozással kapcsolatban Hruscsovnak a Brioni-szigetekre történő titkos megérkezése előtt. (31) A budapesti utcákról alkotott benyomásait a Borba 1956 novemberében hét részben közölte, míg 1957 januárjában ez a sorozat kis füzetként is megjelent *Hét nap Budapesten* címmel. Dobrica Ćosić kezdeti forradalmi lelkesedése azonban – amikor azokra a napokra emlékezett, amelyek a jugoszláv kommunista mozgalomhoz kötődtek – lehanyaglott a felkelés kiterjedésével, továbbá a nem kommunista csoportok növekvő jelenlétével a tüntetéseken és az utcai harcokban.

Az elismerés, amit jugoszlávként kapott – partizán tapasztalatainak előhívása, a munkástanácsok megalakításában kikért véleménye – növelte büszkeségét. A következő napokban alább hagyott a lelkesedése, és fokozatosan kétségei lettek a magyar forradalmi kormány követeléseinek folyamatos növekedése miatt. Amikor már nemzeti és antiszemita jelszavakat is felfedezett, akkor félni kezdett; és ekkortól kezdve kérdésesnek tartotta a Nagy Imre vezette kormány kompetenciáját arra nézve, hogy kordában tudja-e tartani a felkelőket.

Dalibor Soldatić nagykövet egy csoportnyi diák között október 30-án Budán találta meg Dobrica Ćosićot; és közvetítette számára a jugoszláv kormány üzenetét, hogy azonnal térjen vissza Belgrádba. Azonban az autót – amelynek öt és két másik prominens párttagot

kellett volna a repülőtérré szállítania – a szovjet csapatok visszairányították Budapestre. Čosić csak másodszori próbálkozásra érte el a repteret, a következő nap hajnalban. Teljes budapesti tartózkodása alatt Nagy Imrét csupán egyszer látta, aki számára rendkívül fáradtnak tűnt. Ugyanakkor Kádár Jánossal is beszélt, és Kádár Čosić révén kérte Tito segítségét egy ezred kiállításában. Čosić azt javasolta, hogy menjenek el együtt autóval Titóhoz, de Kádár elutasította az ajánlatot. Čosić visszaemlékezik, hogy hallomása szerint a magyar forradalmi kormány néhány dokumentuma Belgrádba jutott; ugyanakkor ezeket sosem találta meg a Központi Bizottság archívumaiban. (32)

Dobrica Čosić benyomásai erősítették a magyarországi események folyamatával kapcsolatban a jugoszláv vezetés állásfoglalását, amelyet egyébként más titkosszolgálati információkra alapoztak. Ez az oka annak, hogy azonnal kiadták őket. Továbbá, ahogy Čosić visszaemlékezik az *Írók jegyzeteiben*, budapesti beszámolója eredményeként a bizottság tagja lett a JKP programjának előkészítésében, munkája a Bizottságban stabilizálta helyzetét a Galebon, és 1961-ben Tito magával vitte Afrikába. (33)

Dobrica Čosić ugyanakkor nem az egyetlen jugoszláv szemtanúja volt a magyar forradalomnak. Sokan voltak: a nagykövetség munkatársai, kereskedelmi szervezetek alkalmazottai, politikusok, újságírók, átlagos állampolgárok. Az újságírók beszámolója a legérdekesebbek. Munkájuk természete miatt mindenütt jelen vannak, kíváncsibbak másoknál, történeteik hitelesek. Ráadásul a – különleges helyzetben – Magyarországra siet valamennyi jugoszláv újságíró jól ismerte a nyelvet, és ezért teljes mozgásszabadsággal bírt. Megjelenő beszámolóiknak ugyanakkor természetesen meg kellett felelniük a párt irányvonalának és minél kapósabb volt egy újság, annál több figyelmet fordítottak a tartalomra. Ennek tipikus példája a Politika újságírója, Djuka Julijus, aki sokak visszaemlékezése szerint egyike volt a leghozzáértőbb és legjobban informált újságíróknak a szocialista Jugoszláviában. Írásai a magyar forradalomról pontosak voltak, mentesek a személyes benyomásoktól, még a kommunista zsargon szerint is. Baráti beszélgetésekben viszont Djuka Julijus egy magával ragadó mesélő volt, akinek az 1956-os magyarországi eseményekkel kapcsolatos visszaemlékezései elmélyült részletekkel, és éles szemű megfigyelésekkel voltak tele. Mindazonáltal a kisebb forgalmú lapok egy élénkebb, az emberekhez közelebb bemutatását adhatták a magyarországi eseményeknek, a párt következtetéseinek, illetve a helyzet értékelésének a minimumra szorításával. Ilyen volt a belgrádi ifjúsági lap, a Mladost novemberi sorozata, amelyet egy akkor 27 esztendőes újságíró, a későbbi író és műfordító Ivan Ivanji írt.

A jugoszláv-magyar megbékélés jeleként és a kulturális kapcsolatok feléledésének részeként a két ifjúsági újság, a budapesti Szabad Ifjúság és a belgrádi Omladina kapcsolatba kerültek egymással. Ennek eredményeként Ivan Ivanji 1956 júliusának és augusztusának egy részét Magyarországon töltötte, mint az Ifjúság szerkesztői stábjának vendége. Azok a kapcsolatok, amelyeket ekkor épített ki a magyar kollégákkal, rendkívül értékesnek bizonyultak a forradalom idején.

Ivanji október végén, amikor kollégáival együtt Budapestre érkezett, káosszal találta magát szemben, amelyben a felkelők különböző csoportjai próbáltak rendet tenni. Ijesztőleg hatottak rá az emberi személyiségek változásai, a fanatizmus és a fatalizmus, amelyet néhány magyarországi ismerősén felfedezett, továbbá aggódott néhány magyar kollégája életéért. A horthysta csoportok és antiszemita jelszavak a második világháborút, táborban töltött éveit idézték föl benne. A legkeserűbb és legmélyebb sok kétségtelesenül akkor érte, amikor az MDP városi bizottságának tagjait október 30-án kivégezték, és ő ennek szemtanúja volt. A bizottság épületével szemközti térről, ahol a tömeg meglincselte az embereket, egyenesen a jugoszláv nagykövetségre ment, ahol találkozott Dobrica Čosićcal és néhány más személlyel, akik izgatottan beszélgettek arról a forradalmi indulatról Budapest utcáin, ami őt taszította. (37) Ivan Ivanji hamarosan összevezetett Dalibor Soldatić nagykövettel, mivel őt nem tartotta alkalmasnak a kérdéses szitu-

áció kezelésére. Soldatić azt kívánta, hogy a jugoszláv újságírók törjenek maguknak utat a tömegben, amennyire csak lehetséges és számoljanak be mindenről, amit megfigyelnek. Az újságírók ennek úgy tettek eleget, hogy reggelenként egyenként indultak el különböző irányokba, és napközben visszatértek a nagykövetségre, hogy informálják Soldatićot az utcákon uralkodó állapotról. Ivanji beszámolóit zavarták a nagykövetet, aki úgy gondolta, hogy a fiatal újságíró szükségtelenül kelt pánikot. Végül november 4-én elérte, hogy Ivanji visszatérjen Jugoszláviába: feltette arra a buszra, amely a jugoszláv dolgozók családjait evakuálta a nagykövetség túlterheltsége miatt, mert ott már nem maradt elegendő férőhely. (38)

1956 novemberében a Mladost hetilap Ivanji három szövegét közölte a magyar forradalomról, elhagyva a pártzargont és eltekintve a szocializmus nagy kérdéséről való elmélgédéstől. Ehelyett Ivanji az első cikk elején két egyszerű okot mond arra, hogy a magyar események miért váltottak ki olyan nagy érdeklődést: Magyarország egy szomszédos ország, ahol ráadásul a szocializmus túlélését kérdőjelezték meg. Ivanji írásai az átélés mély és személyes bélyegét hordozzák magukon; nem száraz újságírói beszámolók, hanem olyan képek, amelyek örökre megmaradnak az idők emlékezetében: a letartóztatása Budapest felé menet; a barikádokon történő áttörése a terepjáróval, a Kádárral való beszélgetése október 29-én, a betört budapesti áruházi ablakok napokig érintetlen áruikkal, a gyilkosságok, egy energikus ember jelenlétének hiánya, aki képes lett volna megállítani a vérontást. (39) Miként volt lehetséges, hogy a forradalom ellenforradalomba ment át – teszi fel a kérdést Ivanji, a második beszámolója elején. A választ abban látja, hogy az embereken úrrá lett a mindenre kiterjedő bizalmatlanság, továbbá abban a – számára evidens – tényben, hogy a szélsőjobb volt az egyetlen szervezett és cselekvésre kész erő Magyarországon. (40) A kecskeméti harcok világos leírása, az átmeneti visszatérés Palićhoz, a „halálszüret” ismételt elkezdődése és egy magyar barát emléke csupán néhány kép azok közül, amelyeket a harmadik szövegben bemutat. (41)

Jelenlegi álláspontja az 1956-os magyarországi forradalomról különbözik az ötven esztendővel ezelőttil. Akkoriban azt gondolta, Jugoszláviának minden erejét mozgósítania kell, hogy megőrizze a szocializmust Magyarországon. Úgy gondolta, Jugoszlávia néhány jó értelemben vett nagy cselekedetet hajtott akkor végre. Ma úgy gondolja, hogy Jugoszláviát becsapta és kihasználta a nagyobb játékos.

Jegyzet

(1) Még ma is hatályos Szerbiában az a jogszabály, amely szerint a 30 évnél nem régebbi levéltári anyagok nem hozzáférhetőek a kutatók számára, azonban ez nem akadályozza az interdiszciplináris kutatókat abban, hogy megvizsgálják a kortárs eseményeket.
(2) Lásd N. Gaćeša, D. Živković, Lj. Radović, (1992): *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšte*

Kétségtelen, hogy a „Nagy-ügyet” a jugoszláv-szovjet kapcsolatok jobban megsínylették, mint a jugoszláv-magyar kapcsolatok. Ti to azonban nem akart komolyabb konfrontációt Hruscsovval, és a pulai beszéde után nem ment tovább a szovjetek kritizálásában. Ugyanakkor a megromlott diplomáciai kapcsolatok eredménye volt az elsődleges oka a szovjet vezetés helyzetértékelésének 1958 elején, miszerint Jugoszlávia soha többé nem tér vissza a keleti blokkba.

smera (Történelem a középiskola 3. évfolyama számára – természettudományos és matematikai irányú osztályoknak, illetve a középiskola 4. évfolyama számára – általában. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (Tankönyvi és Tanítási Segédanyagok Központja). 327.

(3) Duško M. Kovačević et al. (2003): *Istorija za 8. razred osnovne škole (általános iskola 8. évfolyamára)*

nak szóló új történelem tankönyv). Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (Tankönyvi és Tanítási Segédanyagok Központja). 223.

(4) Remélhetőleg az évszám nyomdahiba eredménye.

(5) P. Marković, K. Nikolić (2003): Radna sveska – istorija (Munkafüzet – történelem), Belgrád, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (Tankönyvi és Tanítási Segédanyagok Központja). 91.

(6) Jelen tanulmány írásakor egy belső, és egyáltalán nem reprezentatív felmérést végeztem; feltettem a munkafüzet kérdéseit egy belgrádi külvárosi középiskola öt é-tanulójának. Tudták ugyan a NATO jelentését, de ezt már nem, hogy mikor alakult.

(7) K. Nikolić et al. (2002): *Istorija za 3. razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i 4. razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera* (Történelem a középiskola 3. évfolyama számára – természettudományos és matematikai irányú osztályoknak, illetve a középiskola 4. évfolyama számára – általában), Belgrád, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (Tankönyvi és Tanítási Segédanyagok Központja). 235.

(8) Ez az egyetlen tankönyvi szövegrész az 1956-os magyar felkeléssel kapcsolatban Jugoszláviában, illetve 1990 után Szerbiában, ezért teljes egészében idézzük: «Otpor komunizmu bio je tih, ali upozoravajući. U Mađarskoj je 1954. predsednik vlade Imre Nađ započeo liberalne reforme, ali je ubrzo smenjen. U Istočnoj Nemačkoj i Čehoslovačkoj zabeleženi su čak i prvi štrajkovi. Neočekivana pobuna izbija 1956. u Mađarskoj. Tokom leta smenjen je Mačaš Rakoši, što je nezadovoljstvu dalo podstrek. U dugoj polovini oktobra pobuna je bila na vrhuncu. Tajna policija 23. oktobra otvara vatru na demonstrante kojim se priključuju i radnici. Na čelo koalicione vlade dolazi Imre Nađ i traži povlačenje sovjetskih trupa i izlazak Mađarske iz Varšavskog pakta. To je bila kap koja je prellila čašu i 4. novembra počinje sovjetski tenkovski napad. Pobuna je ugušena u krvi. Članovi mađarske vlade zatražili su azil u jugoslovenskoj ambasadi u Budimpešti. Kada su dobili garancije da im se ništa neće dogoditi, napuštaju zgradu ambasade, ali su odmah uhapšeni i na tajnom procesu osuđeni na smrt i kasnije streljani.» A kommunizmusal szembeni ellenállást elnyomták, de ez egyben figyelmeztető volt a jövőre nézve. Magyarországon 1954-ben Nagy Imre miniszterelnök liberális reformokat vezetett be, azonban őt hamar leváltották. Az első sztrájkokra Kelet-Németországban és Csehszlovákiában került sor. Magyarországon 1956-ban egy váratlan felkelés tört ki. Nyáron leváltották Rákosi Mátyást, ezzel is lökést adva az elégedetlenségnek. Október második felében a felkelés a csúcspóra ért. Október 23-án a titkos rendőrség tüzet nyitott a felkelőkre, akikhez immár a munkások is csatlakoztak. Nagy Imre egy koalíciós kormány miniszterelnöke lett, és a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonására szólított fel, továbbá bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, és november 4-én a szovjet tankok általános támadást indítottak, a felkelést pedig véres módon leverték. A magyar kormány tagjai a budapesti jugoszláv nagykövetséghez fordultak menedéjükért. Ugyan a biztonságuk ga-

rantálásáról szóló irattal a kezükben hagyták el a nagykövetséget, azonban már a helyszínen letartóztatták őket, ezután egy titkos tárgyaláson halálra ítélték, majd kivégezték őket.” Uo. 198.

(9) Lásd R. Vukadinović (1970): *Odnosi među evropskim socijalističkim državama (Az európai szocialista államok közötti kapcsolat)*, Zágráb. Č. Štrbac (1975): *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja (Jugoszlávia és a szocialista országok közötti kapcsolat)*, Belgrád. L. Mates. (1976): *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije (A szocialista Jugoszlávia nemzetközi kapcsolatai)*, Belgrád. (10) Lásd D. Bilandžić (1985): *Historija FNRJ (A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság története)*, 3rd ed., Zágráb. B. Petranović (1988): *Istorija Jugoslavije 1918–1988 (Jugoszlávia története 1918–1988)*, Vol. 3, *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988 (A szocialista Jugoszlávia 1945–1988)*, Belgrád.

(11) Lásd S. Samardžić, V. Čurguz, (1987, szerk.): *Mađarske alternative (Magyarországi alternatívák)*. Belgrád.

(12) Lásd V. Mićunović (1977): *Moskovske godine 1956–1958 (A moszkvai évek 1956–1958)*. Zágráb.

(13) D. Bekić (1988): *Jugoslavija u hladnom ratu. Odnos s velikim silama 1949–1955 (Jugoszlávia a hidegháborúban. A nagyhatalmakkal való kapcsolatok 1949–1955)*. Zágráb.

(14) A magyar forradalom 40. évfordulója alkalmából a fent említett történészek egy csoportja konferenciát szervezett Belgrádban, tanulmányaik egy része pedig később megjelent különféle belgrádi történelmi újságokban. [lásd *Istorijski glasnik*, (1997) 1–2. *Jugoslovenski istorijski časopis*, (1996) 1–2. *Istorija 20. veka*, (1994) 1. (1997) 1. (1988) 2. (2000) 2. *Tokovi istorije*, (1998) 1–4. (2005) 3–4.]

(15) Lásd K. Kovačević (2005): *Jugoszláv-magyar kapcsolatok 1953–1956. In Nagyhatalmak és a kis országok a hidegháborúban 1945–1955. Az ex-Jugoszlávia kérdése* (Lj. Dimić, szerk.), Belgrád. 140–158.

(16) A továbbiakban kutatási eredményeim egy részét röviden bemutatom.

(17) *Szerbia-Montenegró archívumai, a Jugoszláv KP Központi Bizottsága* (továbbá ASM, CC CPY), IX-75/IV-93. Noha a hozzáférhető jugoszláv forrásokban nincs világos utalás arra, hogy bármilyen speciális kötelezettséget vállaljanak Nagy és bajtársai iránt, a pusztá tény, hogy a jugoszlávok illegális kapcsolatokat tartottak fent velük, egy bizonyos erkölcsi kötelezettséget jelentett e csoport felé, amelynek a jugoszlávok tökéletesen a tudatában voltak. Uo. A jugoszláv nagykövetség első titkára, Milan Georgijević 1954-ben kapcsolatba került Vársárhelyi Miklóssal, az Információs Titkárság egyik tisztviselőjével, Nagy közeli szövetségesével és újságíróval. A kapcsolat a Nagy Imre vezette kormány bukása után rendszeres titkos találkozókká alakult, egészen a második szovjet beavatkozásig, 1956. november 4-éig. *M. Georgijević személyes beszámolója a szerzőnek*, 2001. január 16-án. „Ők [a jugoszláv nagykövetség tagjai] mindig mindent elismertek, de sosem adták jelét annak, hogy egyetértének velünk. A pusztá tény, hogy nem szakították meg a kapcsolatot, érdeklődésüket

jelezte számunkra és Nagy Imre, valamint társai tevékenységének helyeslését” – Varga Szilveszter interjúja Vásárhelyi Miklóssal, *Naša borba*, (1997) február 1–2.

(18) ASM, CC CPY, IX-75/II-18.

(19) L. Gibianskii (1996): »Sovjetsko-jugoslovenski odnosi i Madjarska revolucija 1956. godine» (Sovjet-jugoszláv kapcsolatok és az 1956-os magyar forradalom), *JIC (Jugoszláv történelmi Szemle)*, 1-2. 159. Lásd még: A. S. Stykalin (2005): »Sovjet-jugoszláv kapcsolatok és Nagy Imre esete», *A hidegháború története*, 5. kötet, 1. rész, február, 3–22.

(20) *Közársasági Elnöki Kabinet, Josip Broz Tito arhivumai* (továbbiak AJBT, CPR), I-3-a SSSR, Zabeleška o razgovorima drugova Tita, A. Rankovića, E. Kardelja sa N. S. Hruščovom i G. M. Maljenkovom u toku noći između 2. i 3. novembra 1956. (Tito, A. Ranković, E. Kardelj elvtársak beszédének percei N. S. Hruscsoval és G. M. Malenkovval az 1956. november 2-áról 3-ára virradó éjszaka).

(21) ASM, CC CPY, IX-75/IV-89. Soldatićnak küldött távirat, 1956. november 11-én. Még pontosabban, a szovjetek azt kérték, hogy csak Nagyot és Losonczyt szállítsák Romániába, a többiek hazamehettek.

(22) V. Vlahović (1988): *Strogo pov.: 1955-1958 (Szigorúan bizalmas: 1955-1958)*, Belgrád. 131–135.

(23) ASM, CC CPY, IX-75/IV-89. Zabeleška o razgovoru državnog podsekretara za inostrane poslove, druga Dobrivoja Vidića, sa Imre Nađem, Lošoncijem, Donatom i Harastijem u zgradi naše ambasade u Budimpešti, November 19, 1956. (Dobrivoje Vidić külügyminiszter-helyettes beszédének percei Nagy Imrével, Losonczyval, Donáttal és Harasztival a budapesti nagykövetségünkön, 1956. november 19-én).

(24)«... mađarska vlada ... prema Imre Nađu i članovima njegove grupe ne želi primeniti kaznu zbog njihovih prošlih dela. ...oni će sami napustiti jugoslovensku ambasadu i slobodno će otići svojim kućama.» *Ibid.* Izvršnom veću FNRR na ruke druga Edvarda Kardelja po ovlašćenju Mađarske revolucionarne radničko-seljačke vlade, Predsednik Vlade, Janoš Kadar, Budimpešta, 21. novembar 1956 (A JKP szövetségi kormánya, illetve Edvard Kardelj elvtárs kezébe; kiadva a magyar forradalmi munkás- és paraszti kormány miniszterelnöke, Kádár János által, Budapest, 1956. november 21.).

(25) L. Gibianskii, i.m., 168.

(26) Lásd K. Kovačević (2003): Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine (Az 1956-os mene-

kültek Jugoszláviában). *Tokovi istorije*, 1–2. 91–124. (27) Predrag J. Marković (1996): *Beograd između Istoka i Zapada 1948–1965, (Belgrád a Kelet és a Nyugat között 1948–1965)*, Belgrád.

(28) Uo. 140.

(29) Uo. 150.

(30) Dobrica Ćosić (2001): *Piščevi zapisi 1951-1968 (Írók Jegyzeteiben 1951–1968)*, 2. kiadás, Belgrád. 117.

(31) Uo. 115–116.

(32) Dobrica Ćosić személyes beszámolója a szerzőnek, 2005. június 8-án. A belgrádi levéltárak kutatása nyomán nem találtam utalást ezeknek a dokumentumoknak a létezésére Belgrádban.

(33) Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi 1951–1968*. 117. A *Galeb* egy jugoszláv hadihajó volt, amelyet Tito a leggyakrabban használt hivatalos útjai során.

(34) *Ivan Ivanji személyes beszámolója a szerzőnek, 2006. március 14-én.*

(35) Uo.

(36) Ivan Ivanji (1986): *Jedna mađarska jesen, Književna zajednica, Novi Sad. és 2. kiadása németül: Eine ungarischer Herbst (Egy magyar ősz)*, Wien, Picus. (1995)

(37) *Ivan Ivanji személyes beszámolója a szerzőnek, 2006. március 14-én.; D. Ćosić, Sedam dana u Budimpešti, Belgrád. (1957) 59.*

(38) *Ivan Ivanji személyes beszámolója a szerzőnek, 2006. március 14-én.*

(39) *Mladost*, 1956. november 7. 5.

(40) Uo. 1956. november 7. 6.

(41) Uo. 1956 november 21. 7. „Iz ove anarhije nas samo ruski tenkovi mogu izvući. I oni će doći i ja ću stati na čelo jedne male udarne grupe i boriću se protiv njih. I poginuću sa svojim narodom, jer mi ništa drugo ne preostaje. (Csupán a szovjet tankok tudnak minket kihúzni ebből az anarchiából. Ha majd megérkeznek, akkor egy kis ellenálló csoport élére állva fogok harcolni ellenük. És végül elesen az embereimmel együtt, mert nem marad más lehetőség.)”, egy magyar barátja, november 3-án; ő nem harcolt és nem volt gyáva, mondja Ivan Ivanji. Uo.

Katarina Kovačević

Belgrád, Belgrádi Egyetem, Filozófia Kar,
Történelem Tanszék

Maczák Márton fordításai